

LITERATURA:

- Kasumović, I. (1915) Dva originalna naša fabulista, *Rad JAZU* 206, Zagreb, str. 1-22.
- Kombol, M. (1945) *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb
- Leibfried, E. (1976) *Fabel*, Stuttgart
- Novaković, D. (2003) Hrvatski latinizam u XVII. stoljeću, *Hrvatska i Europa: barok i prosvjetiteljstvo - kultura, znanost, umjetnost*, HAZU – Školska knjiga, Zagreb, str. 551–563
- Novaković, D. (2004) Književnost na latinskome u Hrvata, *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 6, ur. A. Kovačec, Zagreb, str. 454–456
- Puratić, Ž. (1982) *Đorđe (Đuro) Ferić (život i djelo)*, Zagreb

Marko Petrak

Rimsko pravo u hrvatskom kontekstu

Svrha sljedećeg rada jest prikazati u glavnim crtama značenje i utjecaj rimske pravne tradicije u hrvatskom kontekstu. U prvom dijelu rada u glavnim crtama će se prikazati dvotisućljetna prisutnost rimskog prava na tlu današnje Hrvatske. U drugom dijelu rada analizirat će se na najvažnijim primjerima normativna prisutnost rimske pravne tradicije u suvremenom hrvatskom pravnom sustavu. U posljednjem dijelu, ukratko će se prikazati razvitak i suvremeni položaj nastave rimskog prava u okvirima hrvatskog sveučilišnog pravnog obrazovanja.

Rimsko pravo i hrvatska pravna povijest

Tradicija rimskog prava na tlu današnje Hrvatske otpočinje prije otprilike dvije tisuće godina. Naime, u doba Augustove vladavine, nakon pokoravanja domorodačkih ilirskih plemena, današnji hrvatski krajevi definitivno potpadaju pod rimski imperij te uskoro bivaju upravno ustrojeni kao integralni dio dvaju provincija: Dalmacije i Panonije¹. Na ovom prostoru razvijaju se značajna urbana središta koja dobivaju status kolonije (npr. *Salona, Narona, Siscia, Mursa*) te mnogobrojni manji centri sa municipalnim statusom. Uspostavom rimske vlasti dolazi naravno i do primjene rimskog pravnog sustava, o čemu nam izravno svjedoče sačuvani epigrafski spomenici². Zanimljivo je navesti i da su pojedini značajni rimski klasični *iurisprudentes* (*Pegasus, Iavolenus, Africanus, Modestinus*) proveli dio svog života u Dalmaciji te postoje određeni indiciji o njihovu utjecaju na tamošnji pravni život³. Premda je u znanosti dvojbeno je li se rimsko pravo primjenjivano u Dalmaciji i Panoniji po svojoj kvaliteti približavalo onom iz metropole ili je bilo na razini vulgariziranog provincijskog prava, nesumnjiv je kontinuitet primjene rimskog prava na ovom području sve do propasti antičke rimske države⁴. Nakon te propasti, navedene provincije potpale

1 - Područja Istre (*Histria*) koja su danas pod hrvatskom vlašću, bila su integralni dio antičke Italije te su Augustovom podjelom Italije na regije (10.g.pr.Kr.) uključena u desetu regiju, zajedno s *Transpadum* i *Venetia*.

2 - v. Smolaka-Kotur, Nepravni epigrafski spomenici-Izvor za rimsko pravo, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, XXVII, 2, (1990).

3 - v. Smolaka-Kotur, Rimski *iurisprudentes* u Dalmaciji, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, XX-XXI, (1983-1984), 87 sqq.

4 - Detaljnije o antičkom rimskom pravu u provincijama Dalmaciji i Panoniji, v. Smolaka-Kotur, Prolegomena za temu: Pravo rimske antike na tlu Hrvatske, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, XXIX, 1-2, (1992), 103 sqq.

su pod vlast „barbarskih“ plemena⁵, no Justinijan je svojom rekonkvistom uspio pripojiti Dalmaciju Bizantskom carstvu, što je posredno iznova moralo ojačati i rimskopravnu tradiciju. Priobalni dio Dalmacije zadržao je svoj romanitet sve do dolaska Hrvata, a ponegdje se i nakon toga zadržao urbani kontinuitet te time djelomice očuvala rimska pravna tradicija⁶.

U razvijenom srednjem vijeku, rimskopravni supstrat također se nalazi u temeljima pravnog poretka pojedinih hrvatskih područja. Imajući navedeni urbani kontinuitet u vidu, u nekim se starijim talijanskim radovima odlazilo u krajnosti te se smatralo da se pravni život u pojedinim dijelovima Dalmacije isključivo temeljio na rimskom pravu⁷. Ukoliko se npr. pogleda u proemije pojedinih srednjovjekovnih dalmatinskih statuta, gdje se znamenita Ulpianova definicija pravednosti i *tria praecepta iuris* impostiraju kao središnje vrijednosti pravne kulture, doista bi se mogao steći i takav dojam⁸. No detaljnija analiza normi pojedinih statuta ukazuje na utjecaje različitih pravnih kultura. Pored rimskih, tako nailazimo i na hrvatske, germanske, specifično bizantske, mletačke i kanonskopravne elemente⁹. Isto vrijedi i za nešto kasniji, na teritorijima ugarsko-hrvatske državne zajednice stoljećima primjenjivani Tripartit (*Opus tripartitum juris consuetudinarii*). Ta zbirka običajnog prava koju je sastavio I. S. Werböczy, objavljena prvi puta 1514. g., izričito određuje da se ugarsko-hrvatsko pravo temelji u potpunosti na rimskom pravu¹⁰. Međutim, normativni supstrat Tripartita

5 - Tako je Dalmacija došla 480. g. pod vlast Zapadnih Gota, a 493. pod vlast Istočnih Gota. Panonija je već 453. pala pod vlast Istočnih Gota, 527. pod vlast Langobarda, a 568. pala je u ruke Avarima.

6 - v. Mayer, Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen, SavZ Germ. Abt. (24) 1903 211 sqq.; Horvat, Oporuka splitskog priora Petra, Rad JAZU 283, (1951), 120; Margetić, Il sistema giuridico delle città nelle province bizantine con speciale riguardo alla costa orientale adriatica (Dalmazia e Istria), Akten XVI Internationaler Byzantinistenkongress, III/2, Wien 1981, 391 sqq. Nekoliko nadalje važnih Margetićevih radova o pojedinim aspektima navedene problematike sabrano je na jednom mjestu in: Margetić, Rimsko pravo. Izabrane studije, Rijeka, 1999.

7 - v. npr. Inchiostri, Contributo alla storia del diritto romano in Dalmazia nel X e XI secolo, Archeografo triestino, vol. III della III serie, fasc. 1, XXX della Raccolta, Trieste (1906), 122 i sqq.

8 - Za definiciju pravednosti v. npr. proemij Dubrovačkog statuta iz 1272 g: "*Justicia enim, ut legitur, est constans et perpetua voluntas jus suum unicuique tribuens*". Sličnu formulaciju nalazimo i u proemijima Bračkog statuta iz 1305 g. i Hvarskog iz 1331; za *tria praecepta iuris* v. npr. Splitski statut od 1312. g. koji određuje da jedino statutarne norme omogućuju ljudima "*ut honeste vivant, alterum non ledant et ius suum unicuique tribuunt cum effectu et ut debita iusticia aequaliter observatur*"; cf. Cvitanić, Proemiji statuta naših primorskih komuna – specifičan koncentrirani izraz srednjovjekovnog shvaćanja političke vlasti i pravi, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 17 (1967), 279 sqq.; Petrak, Ulpianova definicija pravednosti u hrvatskoj srednjovjekovnoj pravnoj povijesti, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 6 (2007), 955 sqq.

9 - v. Cvitanić, Uvod u dubrovačko statutarne, kasnije zakonsko pravo, in: Statut grada Dubrovnika, Dubrovnik 1990, 47.

10 - v. Trip. II, 6, pr.: "*Omnia fere iura regni huius originaliter ex pontificiis caesareique iuris fontibus progressum habeant*".

također otkriva mnogo kompleksniju sliku, nastalu amalgamom višestranih pravno-kulturnih utjecaja¹¹.

Nedavno je akademik Margetić iznio je interesantnu hipotezu o bitnom utjecaju postklasičnog rimskog prava na cjelokupni srednjovjekovni pravni život u Hrvatskoj, što svakako vrijedi ubuduće detaljnije istražiti¹². Također, valja uputiti na nekolicinu radova naših znanstvenika u kojima je detaljno istražen utjecaj i značenje koje je tijekom vremena zadobilo europsko *ius commune*, tj. recipirano rimsko pravo, u pravnom životu pojedinih hrvatskih područja i komuna tijekom kasnog srednjeg i ranog novog vijeka¹³. Recepcija rimskog prava, kao i u drugim dijelovima Europe, širila se i u našim krajevima zahvaljujući u prvom redu pravnicima koji su u mladosti studirali pravo u Italiji te po povratku u domovinu obnašali značajne funkcije u tadašnjem pravnom životu Hrvatske¹⁴. No za definitivne i konačne sudove o intenzitetu te recepcije, svih njenih općih zakonitosti i lokalnih posebnosti u hrvatskom kontekstu, potrebna su, čini nam se, još brojna specifična i detaljna istraživanja, u prvom redu, sačuvane onodobne sudske prakse.

U novije vrijeme, rimsko pravno naslijeđe bilo je prisutno u Hrvatskoj prije svega zahvaljujući odredbama austrijskog Općeg građanskog zakonika (ABGB), čije je važenje tijekom 19 st. protegnuto na gotovo sve hrvatske krajeve¹⁵. Duboki utjecaj rimskopravne tradicije na ABGB vidljiv je već na prvi pogled iz njegovog triparticijskog sustava, a veliki broj instituta i mnogi pojedinačni paragrafi ovog zakonika posvema počivaju na rimskim načelima i kazuistici. Budući da o fundamentalnom utjecaju rimskog prava na ovaj zakonik postoje iscrpne analize,

11 - v. Margetić, Rimsko pravo kao europski fenomen i hrvatska pravna povijest, lectio annalis, Rijeka 1997, 16 i sq; od radova mađarskih znanstvenika v. Zajtay, Sur le rôle du droit romain dans l'évolution du droit hongrois, in: L'Europa e il diritto romano. Studi in memoria di Paolo Koschaker, Vol. II, Milano, 1954, 183 sqq.; Bonis, Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn, Ius Romanum Mediae aevi V, 10, Mediolani 1964; Zlinszky, Das Recht, erhalten und neu belebt durch römisches Recht, Ungarns Verhältnis zum römischen Recht in der Vergangenheit und in der Gegenwart, TRG 62 (1994), 61 sqq.

12 - Margetić, op.cit., 1 sqq.

13 - v. Apostolova-Maršavelski, Zagrebački Gradec kao područje utjecaja postglosatorskog prava, Pravni vjesnik (1985), 137 sqq; idem, Iz pravne prošlosti Zagreba (13. - 16. stoljeće), Zagreb, 1998; Lonza, Pod plaštem pravde, Kaznenopravni sustav Dubrovačke republike u XVIII st., Dubrovnik 1997, 25 sqq; Milović, O supsidijarnom važenju rimskog prava u riječkom statutarne pravu XVI stoljeća, Pomorski zbornik (1976), 339 sqq.; Petrak, *Iustum pretium* u Werböczyjevom Tripartitu i u Iločkom Statutu. Prilog raspravi o utjecaju rimske pravne tradicije na ugarsko-hrvatsko pravo, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 52 (2002), 759 sqq.

14 - v. Apostolova-Maršavelski, op.cit., 138; Margetić, op. cit., 16.

15 - O ulozi ABGB-a u hrvatskoj privatnopravnoj tradiciji v. detaljno Gavella, Građansko pravo u Hrvatskoj i kontinentalnoeuropski pravni krug – u povodu 140. godišnjice stupanja na snagu OGZ u Hrvatskoj, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 43 (1993) 335 sqq.

uputit ćemo na ovom mjestu na rezultate tih radova¹⁶. U pogledu Hrvatske, vrijedi napomenuti da je ABGB ostao u cijelosti u Hrvatskoj na snazi kao Opći građanski zakonik (OGZ) i nakon propasti Habsburške monarhije¹⁷, a kao supsidijarni izvor građanskog prava nastavio se primjenjivati čak i za vrijeme socijalističke Jugoslavije, pa sve do danas¹⁸. Na ovom mjestu treba posebice istaknuti da su upravo posredstvom ABGB-a, mnoga pravna načela, instituti i rješenja pripadna rimskoj pravnoj tradiciji po prvi put recipirana u hrvatskom pravnom sustavu. Premda ni u Hrvatskoj u 20. st. nisu nedostajali pokušaji totalitarnih režima za odstranjivanjem rimske pravne tradicije i na njoj utemeljenog privatnopravnog zakonodavstva iz pozitivnopravnog sustava u ime kolektivističkih ideoloških predodžbi¹⁹, nakon napuštanja totalitarnih političkih paradigmi u posljednjem desetljeću 20. st., rimska pravna tradicija kao temelj suvremenog hrvatskog privatnopravnog sustava doživjela je iznova svoju nedvojbeno afirmaciju, što će se u sljedećem dijelu rada nastojati prikazati na određenom broju nadasve relevantnih primjera.

Rimsko pravo i hrvatski pravni sustav

U kontekstu rasprave o rimskim temeljima suvremenog hrvatskog pravnog sustava, ponajprije treba istaknuti da je već hrvatski Ustav iz 1990. nanovo afirmirao određene temeljne civilizacijske vrednote ponikle iz romanističke tradicije. Primjera radi, jednakost pred zakonom (čl. 14 Ustava), čije pravne temelje nalazimo već u Zakoniku XII ploča (I,5): "*Nexi mancipiique forti sanatique idem ius esto*"²⁰. Također, Ustav propisuje nužnost suglasnosti nižih propisa sa višima (čl. 5: načelo zakonitosti) te načelnu zabranu retroaktivnosti

16 - v. Koschimbahr-Lyskowski, Zur Stellung des römischen Rechts im ABGB, FS zur Jahrhundertfeier des ABGB I, (1911), 211 sqq; Steinwenter, Der Einfluss des römischen Rechtes auf die Kodifikation des bürgerlichen Rechtes im Österreich, in: L'Europa e il diritto romano, Studi in memoria di P. Koschaker, Vol. I, Milano 1954, 405 sqq; Ogris, Die Wissenschaft des gemeinen römischen Rechts und das österreichische allgemeine bürgerliche Gesetzbuch, in: Coing/Wilhelm (Hrsg.), Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert, Bd. I, Frankfurt am Main, 1974, 153 sqq.

17 - O OGZ-u kao pozitivnom pravu u Hrvatskoj za vrijeme Kraljevine Jugoslavije te u NDH v. detaljnije Gavella, op. cit. 344 sqq.; cf. i Pliverić, Das in Kroatien geltende allgemeine Privatrecht, Breslau, 1942.

18 - O OGZ-u kao supsidijarnom izvoru građanskog prava u Hrvatskoj za vrijeme socijalističke Jugoslavije i mogućnostima njegove primjene nakon osamostaljenja Republike Hrvatske v. detaljnije Gavella, op. cit. 355 sqq.

19 - O pokušajima eliminiranja rimske pravne tradicije u NDH pod utjecajem nacionalsocijalističke ideologije v. Petrak, Rimsko pravo i ideologijski prijevori u NDH (1941-45) Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 50 (2000) 1003-1026 sqq.; o sudbini građanskopravnog poretka u socijalističkoj Jugoslaviji, v. Gavella, in: Gavella et al., Hrvatsko građanskopravno uređenje i kontinentalnoeuropski pravni krug, Zagreb 1994, 50 sqq.

20 - v. npr. Catalano, *Populus Romanus Quirites*, Torino 1974, 140.

zakona (čl. 90). Začeci ovih načela nalaze se već u Teodozijevim i Justinijanovim konstitucijama²¹. U Ustav (čl. 31) je nadalje preuzeto jedno od temeljnih kaznenopravnih načela "*nulla poena sine lege*", čije temelje također nalazimo već kod Ulpijana: "*poena non irrogatur, nisi quae quaque lege vel quo alio iure specialiter huic delicto imposita est*"²². Osim toga, i ustavna garancija iz istog članka da nitko ne može ponovno biti suđen za djelo za koje je već bio suđen i za koje je donesena pravomoćna sudska odluka, očito je jedan derivat romanističkih procesnih načela "*ne bis in idem*"²³ i "*res iudicata pro veritate accipitur*"²⁴. Također, Ustav RH (čl. 43) iznova je afirmirao pravom na slobodno udruživanje, čije daleke korijene, prema Gajevom izvješću, nalazimo već u Zakoniku XII ploča (VIII,27): "*His (sodalibus) potestatem facit lex (XII. tab), pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant*"²⁵. Na kraju ovog kratkog pregleda navedimo da Ustav iznova garantira temeljna ljudska prava ponikla iz romanističke tradicije (čl. 48), pravo na privatno vlasništvo i pravo naslijeđivanja, koja su u socijalističkom sustavu bila u velikoj mjeri limitirana²⁶.

Nadovezujući se izravno na navedenu ustavnopravnu problematiku, u nastavku ćemo se usredotočiti na analizu romanističkog supstrata hrvatskog građanskopravnog uređenja. Pri tome ćemo se ograničiti na područja stvarnog i obveznog prava te pokušati prikazati na konkretnim primjerima u kojoj su mjeri rimska načela, instituti i kazuistika još uvijek prisutni ili u posljednje vrijeme iznova aktualizirani u tim najvažnijim segmentima hrvatskog građanskog prava²⁷.

Stvarno pravo regulirano je u Hrvatskoj Zakonom o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (ZV) iz 1996 g., koji je izrađen na temelju ABGB-a uz nužna

21 - Za načelo zakonitosti v. Iust. Nov. 113,1,1: "*Neque magistratum iussiones valebunt adversus id, quod lege ordinatum est*"; za načelnu zabranu retroaktivnosti v. C.J. 1,14,7: "*Leges et constitutiones futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta praeterita revocari, nisi nominatim etiam de praeterito tempore adhuc pendentibus negotiis cautum sit*"; v. Kaser, Das römische Privatrecht, Zweiter Abschnitt, München 1975, 56 sq. 22 - Ulp. D. 50,16,131,1; v. i Paul. D. 50,16,244; o nastanku ovog načela iz rimskih vrela v. Knütel, *Ius commune und Römisches Recht vor Gerichten der Europäischen Union*, JuS 1996, Heft 9, 774.

23 - O korijenima ovog načela v. Kaser/Hackl, Das römische Zivilprozessrecht, München 1996, 80, 303; Knütel, op.cit., 770, bilj. 28 i tamo navedenu literaturu.

24 - v. Ulp. D. 1,5,75; D.50,17,207; o korijenima ovog načela v. Kaser/Hackl, op.cit., 379, n.34, 500, n.48, 616, n.16.

25 - Gai. D. 47,22,4; o ovoj odredbi v. Kaser, Das römische Privatrecht, Erster Abschnitt, München 1971, 22, n. 21; 308. i tamo navedenu literaturu.

26 - O tome v. dalje u tekstu

27 - O rimskim temeljima suvremenog hrvatskog stvarnog prava v. поближе Petrak, Rimsko pravo i tradicija u hrvatsko stvarno pravo, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 52 (2002) 1045 sqq.

osuvremenjenja²⁸. U njemu je, bez dvojbe, najvažniji institut upravo spomenuto pravo vlasništva kao jedno od stožernih točki čitavog pravnog sustava. Za razliku od prethodno vladajućih kolektivističkih koncepcija, prema kojima pravo vlasništva nije bilo definirano kao potpuna privatna vlast na stvari, već kao skup taksativno nabrojanih ovlasti, čije je izvršavanje moralo biti u skladu s ideologijskim kategorijama “društvenog interesa” i “morala socijalističkog samoupravnog društva” te stoga nije vrijedio princip da vlasnik smije poduzeti sa stvarju sve ono što nije zabranjeno, već obrnuto, samo ono što je izričito dopušteno²⁹, ZV je iznova odredio pravo vlasništva kao potpunu vlast na stvari (*plena in re potestas*), što je koncepcija na koju nailazimo već u Justinijanovim Institucijama³⁰. Naime, hrvatski zakon definira pravo vlasništva kao “stvarno pravo na određenoj stvari koje ovlašćuje svoga nositelja da s tom stvari i koristima od nje čini što ga je volja te da svakoga drugoga od toga isključi, ako to nije protivno tuđim pravima i zakonskim ograničenjima”³¹. Navedena definicija jest svojevrsna sinteza dviju definicija prava vlasništva iz § 354. ABGB³² i § 903 njemačkog BGB-a³³. No u svojoj biti ona zapravo predstavlja manje elegantnu verziju jedne definicije prava vlasništva koju baštinimo iz srednjovjekovne rimske pravne tradicije. Riječ je, naravno, o znamenitoj definiciji Bartola de Sassoferata, prema kojoj je pravo vlasništva: *ius de re corporali perfecte disponendi, nisi lege prohibeatur*³⁴.

Nadalje, vrijedi napomenuti da je ZV iznova usvojio rimsko načelo *superficies solo cedit*, tj. načelo jedinstvenosti nekretnine, kao fundamentalni princip stvarnog prava. Navedeno načelo može se pronaći već u Gajevim

28 - v. Gavella/Josipović/Gliha/Belaj/Stipković, *Stvarno pravo*, Zagreb 1998, 9 sq.

29 - O navedenoj kolektivističkoj koncepciji prava vlasništva v. detaljnije Gavella et al., op. cit. 259 sqq., 280 sqq.

30 - Inst. 2, 4, 4: *Cum autem finitus fuerit usus fructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem*; o navedenoj odredbi v. npr. Kreller, *Römisches Recht II: Grundlehren des Gemeines Rechts, Romanistische Einführung in das geltende Privatrecht*, Wien, 1950, 189 sq.; Kaser, *Römisches Privatrecht, Ein Studienbuch*, München, 1974, 90 sq.

31 - Čl. 30. I. ZV; o navedenoj zakonskoj definiciji prava vlasništva v. поближе Gavella et al., op. cit. 280 sqq.; cf. i Vedriš/Klarić, *Gradansko pravo*, Zagreb, 2003, 220 sqq.

32 - Cf. § 354 ABGB: “Als ein Recht betrachtet, ist Eigentum das Befugnis, mit der Substanz und den Nutzungen einer Sache nach Willkür zu schalten, und jeden Andern davon auszuschließen”; (“Vlasnost smatrana kao pravo, jest vlast raditi po volji sućanstvom i koristima stvari kakove i svakoga inoga isključiti od toga”).

33 - Cf. § 903 BGB: “Der Eigentümer einer Sache kann, soweit nicht das Gesetz oder Rechte Dritter entgegenstehen, mit der Sache nach Belieben verfahren und andere von jeder Einwirkung ausschließen”; (“Vlasnik neke stvari može, ako to nije protivno zakonu ili pravima trećih, s njome postupati kako ga je volja i treće isključiti od svakog utjecaja na stvar”).

34 - V. Bartolus, In primam ff. Novi Partem, Venetiis 1585, ad l. Si quis vi, § Differentia, sqq. de acquirenda possessione, n. 4 (4 zu D. 41, 2, 17); o navedenoj definiciji v. Petrak, op. cit., 1052 sq.

Institucijama³⁵, a zahvaljujući rimskoj pravnoj tradiciji preuzeto je u sve važnije moderne građanske kodifikacije³⁶. Međutim, načelo jedinstvenosti nekretnine, kako je opće poznato, bilo je sasvim potisnuto za vrijeme socijalističkog pravnog poretka te se znalo često dogoditi da je jedan pravni subjekt bio vlasnik zemljišta, a drugi subjekt vlasnik građevine podignute na tom zemljištu³⁷. Suprotno tome, ZV je iznova čvrsto zauzeo rimsku pravnu poziciju, određivši da „pojedinačnu nekretninu čini zemljišna čestica, uključujući i sve što je s njom razmjerno trajno povezano...”³⁸. Time je jedan specifično rimski princip iznova postao nadasve relevantan čak i za pravnu regulaciju onih malobrojnih instituta stvarnog prava, koji su nastali izvan okrilja rimske pravne tradicije (npr. zemljišne knjige)³⁹.

Konačno, treba istaknuti da je u sustav hrvatskog stvarnog prava u novije vrijeme prvi put uveden i fiducijarni prijenos vlasništva. Ta pravna figura, koja izaziva osobitu pozornost u svijetu suvremenog tržišnog gospodarstva, zapravo je oblikovana na tragu drevne rimske *fiducia cum creditore contracta*, koja je već u klasičnom rimskom pravu postupno napuštena te zamijenjena ručnim zalogom (*pignus*) ili hipotekom kao sofisticiranijim oblicima osiguranja tražbina. Na navedenom primjeru, što je posebice zanimljivo istaknuti, možemo uvidjeti kako čak i pravni instituti koje su već sami Rimljani u određenom razdoblju smatrali

35 - Gai. Inst 2, 73: *Praeterea id, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, quamvis ille suo nomine aedificavit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit*; cf. i Ulp. D. 9, 2, 50; Gai. D. 41, 1, 9, 1; Gai. D. 43, 18, 2; Paul D. 44, 7, 44, 1; o navedenoj problematici v. detaljnije Meincke, *Superficies solo cedit*, SavZ Rom. Abt. 88 (1971), 136 sqq.

36 - Cf. npr. Code Civil (Artt. 554, 555); ABGB (§§ 295, 297); Código civil (Čl. 334); BGB (§§ 93, 94); v. o tome Coing, *Europäisches Privatrecht*, Band II: 19. Jahrhundert, Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern, München, 1989, 370.

37 - Cf. npr. Gavella et al., op. cit. 67; Josipović, *Pretvorba prava na nekretninama u društvenom vlasništvu u pravo vlasništva i uspostava pravnog jedinstva nekretnine*, in: Kuzmić (ed.), *Nekretnine u pravnom prometu*, Zagreb, 1999, 19 sqq.

38 - Čl. 9. I. ZV; v. detaljnije Gavella et al., op. cit. 66 sqq.; 389 sqq.; cf. i Simonetti, *Pravno jedinstvo nekretnine i njezinih posebnih dijelova*, *Pravo u gospodarstvu*, 37 (1998) 646 sqq.

39 - V. npr. Josipović, *Der Grundsatz superficies solo cedit und die rechtliche Einrichtung des Grundbuchs (unter besonderer Berücksichtigung des kroatischen Grundbuchsrechts)*, in: *Wiener Konferenz über Grundbuch und Kataster: II. Session 1998*, Wien, 1999, 109 sqq.

prevladanima mogu u današnje doba iznova postati aktualni⁴⁰.

Nunc transeamus ad obligationes! Prošle je godine u RH donesen novi Zakon o obveznim odnosima (ZOO), na temeljima starijeg istoimenog zakona, s primarnim ciljem modernizacije hrvatskog obveznog prava i njegovog približavanja europskim standardima⁴¹. U nastavku će ukratko biti prikazani rimski temelji navedenog zakona. Ponajprije ćemo promotriti sistematizaciju pravnih osnova obveza. Prema ZOO-u, obveze nastaju iz ugovora (čl. 247-375), prouzročenja štete (čl. 1045-1110), stjecanja bez osnove (čl. 1111-1120), posloводства bez naloga (čl. 1121-1129) te jednostrane izjave volje (čl. 1130-1162). Ova sistematizacija evidentno slijedi shemu iz Gaju pripisanog djela *Res cottidianae (Aurea)*: „*obligationes aut ex contractu nascuntur aut ex maleficio aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris*“⁴². Na navedenu činjenicu izričito je ukazano i u hrvatskoj civilističkoj teoriji⁴³.

Romanistički supstrat Zakona napose je izražen u glavi „osnovna načela“. Tako već čl. 2. ZOO-a određuje, proklamirajući načelo autonomije volje, da „sudionici u prometu slobodno uređuju obvezne odnose, a ne mogu ih uređivati suprotno Ustavu, prisilnim propisima i moralu društva“. Posljednji dio ovog člana zvuči kao parafraza jedne rečenice iz Paulovih „*Sententiae ad filium*“: „*Neque contra leges, neque contra bonos mores pacisci possumus*“⁴⁴. Ovaj navod uvjerljivo svjedoči u kojoj je mjeri rimska koncepcija o dobrim običajima (*boni*

40 - U navedenom kontekstu treba istaknuti da je *fiducia* već na početku postklasične epohe nestala iz pravne prakse, a Justinijan je navedenu pravnu figuru sustavno uklonio iz tekstova *Digesta* i *Codexa* te na njezino mjesto interpolirao *pignus* ili hipoteku. Međutim, u posljednjim desetljećima 19. st. dogodio se svojevrsan *revival* navedene pravne figure. Naime, pandektistička doktrina oblikovala je opću teoriju fiducijarnih pravnih poslova, s posebnim osvrtom na ugovore o prijenosu vlasništva radi osiguranja (*Sicherungsübereignung*) te prijenosu prava radi osiguranja (*Sicherungszeession*). Navedenu pandektističku teoriju prihvatila je tijekom vremena i njemačka pravna praksa, pa je na taj način rimska *fiducia cum creditore contracta* aktualizirana u novom ruhu. Pod utjecajem njemačke doktrine i prakse, fiducijarni prijenos vlasništva uveden je 1996.g. i u sustav hrvatskog stvarnog prava (v. čl. 34. ZV te čl. 273-279. Ovršnog zakona /NN 57/1996/); o navedenoj problematici v. поближе Petrak, op. cit., 1057.

41 - v. Klarić, Zakon o obveznim odnosima, Zagreb 2005, VII sqq.

42 - Gai. D.44,7,1; o navedenoj klasifikaciji izvora obveza i njenom dogmatskom značenju v. Wolodkiewicz, *Obligationes ex variis causarum figuris*. Ricerche sulla classificazione delle fonti delle obbligazioni nel diritto romano classico. Rivista italiana per le scienze giuridiche, 14 (1970) 78 sqq.; Zimmermann, The Law of Obligations, Roman Foundations of the Civilian Tradition, Oxford 1996, 14 sqq.; cf. i Biondi, Le basi romanistiche del codice civile, in: Scritti giuridici, Milano 1965, 419 sqq.

43 - v. Vedriš, in: Goldštajn/Barbić/Vedriš/Matić, Obvezno pravo I, Zagreb 1979, 268.

44 - PS I, 1, 4; cf. i Paul. D. 2, 14, 27, 4; Paul. D. 12, 5, 8; Ulp. D. 17, 1, 6, 3; Ulp. D. 17, 2, 57; Pap. D. 28, 7, 15; o konceptu dobrih običaja (*boni mores*) u rimskom pravu i suvremenom građanskom pravu v. npr. Mayer-Maly, *Contra bonos mores*, in: *Iuris Professio*, Festgabe für Max Kaser, München 1986, 151 sqq.; idem, The *boni mores* in historical perspective, Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg 50 (1987) 60 sqq.; Zimmermann, op. cit., 706 sqq.

mores) kao pravnom standardu utkana i u hrvatsko obvezno pravo. Nadalje, čl. 4. određuje „da u zasnivanju obveznih odnosa i ostvarivanju obveza iz tih odnosa sudionici su dužni pridržavati se savjesnosti i poštenja“. Hrvatska doktrina jedinstvena je u shvaćanju da je sintagma „savjesnost i poštenje“ dogmatski sinonim latinske „*bona fides*“, kao jednog od najbitnijih načela obveznog prava⁴⁵. Čl. 6. zabranjuje zlouporabu prava. Kao što je poznato, ideja o zabrani zlouporabe prava javlja se već kod Gaja (Inst 1,53: „*Male enim nostro iure uti non debemus*“), da bi se u kasnijim vremenima razvila u posebno načelo⁴⁶. Slično stvari stoje i sa načelom ekvivalentnosti činidaba, kojeg nalazimo u čl. 7. ZOO-a. Prva misao o potrebi srazmjera između vrijednosti predmeta i kupovne cijene (*iustum pretium*) javlja se u postklasičnim carskim konstitucijama⁴⁷. Srednjovjekovna romanistička tradicija generalizirala je tu misao, interpretirajući rimska vrela u svjetlu Aristotelovog učenja o komutativnoj pravednosti te time stvorila načelo ekvivalentnosti činidaba⁴⁸. Nadalje, Zakon u čl. 8. propisuje načelo zabrane uzrokovanja štete. Za razliku od prethodna dva načela, to je načelo nastalo već u klasičnom rimskom pravu: „*neminem laedere*“ drugo je od tri slavna Ulpianova *praecepta iuris*⁴⁹. Kao posljednji izabrani primjer osnovnog načela ovog zakona koji počiva na rimskim temeljima možemo navesti čl. 9. ZOO-a koji normira načelo dužnosti ispunjenja obveze. Premda je načelo „*pacta sunt servanda*“ konačno oblikovano tek u srednjovjekovnoj kanonistici, drevne rimske začetke

45 - v. Goldštajn, in: Goldštajn et al., op. cit., 64 sqq; Vedriš/Klarić, op.cit., 368; o značenju načela *bona fides* u rimskom obveznom pravu v. temeljni rad M. Horvata, *Bona fides* u razvoju. rimskoga obveznoga prava, Zagreb 1939. Za novije radova o toj temi v. npr. Zimmermann/Whittaker (eds.), Good Faith in European Contract Law, Cambridge 2000.

46 - O zabrani zlouporabe prava u rimskom pravu v. npr. Kaser, op. cit. (n. 21), 63; o rimskim temeljima te zabrane u suvremenom pravu v. Mader, Rechtsmißbrauch und Rechtsausübung, Wien 1994.

47 - C. 4, 44, 2; C 4,44,8; o navedenoj problematici v. temeljni rad M. Horvata, Prekomjerno oštećenje (*Laesio enormis*), Rad JAZU, knjiga 322, Zagreb, 1961, 223 sqq.; za novije radove o toj temi v. Zimmermann, op. cit., 259 sqq.

48 - Gordley, The Philosophical Origins of Modern Contract Doctrine, Oxford 1991, 65 sqq.; Zimmermann, op.cit., 262 sqq.; o navedenom načelu u hrvatskom pravu v. Vedriš/Klarić, op. cit., 368 sq.

49 - Ulp. D.1,1,10,1 „*Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*“; o načelu *alterum non laedere* u rimskom pravu v. npr. Petrak, The Platonic Foundations of the Definition of Justice in the Classical Roman Law, in: Barbarić (ed.), Platon über das Gute und die Gerechtigkeit, Würzburg 2005, 183 sqq., s uputama na daljnju literaturu; o navedenom načelu u hrvatskom pravu v. Vedriš/Klarić, op. cit., 369.

ovog načela nalazimo već u pretorovom obećanju: "*pacta conventa servabo*"⁵⁰.

Mišljenja smo da se i iz ovako sumarne analize osnovnih načela obveznog prava mogu izvući određeni zaključci. Budući da ova načela predodređuju i prožimaju do u najsitnije detalje cjelokupnu materiju obligacija, po njima se može jasno razvidjeti da i ovaj segment hrvatskog građanskog prava u velikoj mjeri počiva na rimskim temeljima.

Time je u osnovnim linijama prikazana normativna prisutnost rimskog naslijeđa u najbitnijim dijelovima suvremenog hrvatskog pravnog sustava. Čini se nedvojbenom čvrsta pripadnost mnoštva temeljnih vrednota, načela i instituta hrvatskog prava rimskoj pravnoj tradiciji kao važnoj sastavnici u procesu integracije hrvatskog pravnog sustava u europski pravni prostor.

Rimsko pravo i hrvatsko pravno obrazovanje

U očuvanju i nastavljanju rimske pravne tradicije presudnu ulogu i značenje oduvijek je imala nastava rimskog prava na pravnim fakultetima. Povijest navedene problematike u hrvatskom kontekstu iscrpno je istražila Apostolova Maršavelski u svom temeljnom radu „Znanstvena obrada i nastava Rimskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu“⁵¹. Naš kratki prikaz temelji se u najvećem dijelu na navedenom istraživanju, uz nekoliko završnih napomena o aktualnom položaju romanističke nastave na hrvatskim pravnim fakultetima.

Premda se prvi tragovi javne poduke rimskog prava i kanonskog prava javljaju u hrvatskim krajevima već u 15 stoljeću⁵², akademska nastava rimskog prava u Hrvatskoj ima neprekinutu tradiciju tek posljednjih stoljeće i pol. Točnije, od 1854. g., kada su na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu po prvi puta održana predavanja iz rimskog prava. G. 1868. osnovana je i zasebna katedra za rimsko pravo, a nakon što je 1874. g. Akademija pretvorena u Pravni fakultet, otpočinje i sveučilišna nastava rimskog prava⁵³. Program i plan te nastave bili su podudarni sa

50 - Ulp. D. 2, 14, 7, 7: "*Ait pretor: 'Pacta conventa, quae neque dolo malo, neque adversus leges plebis scita senatus consulta decreta edicta principium, neque quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, servabo'*"; o značenju navedenog izvora v. Magdelain, *Le consensualisme dans l'édit du Préteur*, Paris 1958, 49 sqq.; Archi, "*Ait Praetor: 'Pacta conventa servabo'*", in: *De iustitia et iure*, FS von Lübtow, Berlin 1980, 373 sqq.; o oblikovanju načela "*pacta sunt servanda*" u srednjovjekovnoj kanonistici i njegovom značenju u suvremenom ugovornom pravu v. Zimmermann, op. cit., 542 sqq.; za hrvatsko pravo v. Vedris/Klaric, op. cit., 369.

51 - v. Apostolova-Maršavelski, *Znanstvena obrada i nastava Rimskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu*, 27 (1977), 97 sqq.

52 - v. Čepulo, *Razvoj pravne izobrazbe i pravne znanosti u Hrvatskoj do 1776. godine i Pravni fakultet u Zagrebu od osnivanja 1776. do 1918. godine*, in: Pavić (ed.), *Pravni fakultet u Zagrebu, I. Prilozi za povijest Fakulteta*, sv. 1., Zagreb, 1996, 52 sq.

53 - v. Apostolova-Maršavelski, op. cit. 97 sqq.

nastavom na ostalim Pravnim fakultetima u Habsburškoj monarhiji⁵⁴. Sukladno ondašnjoj austrijskoj reformi pravnog obrazovanja, g. 1897. osnovana je i druga katedra za rimsko pravo te je romanistička nastava podijeljena na dva dijela, sa zasebnim ispitima: povijest i institucije rimskog prava kao historijski-dogmatski uvod u rimsko pravo na prvoj godini studija te pandektno pravo u vidu detaljnog sistematskog-dogmatskog izlaganja načela, ustanova i kazuistike pripadne rimskom privatnom pravu kao temelju modernog građanskog zakonodavstva na drugoj godini studija. Takav raspored nastave rimskog prava uporno se održavao i nakon pada Monarhije, sve do Drugog svjetskog rata, dajući snažan romanistički pečat sveukupnom zagrebačkom pravnom studiju i hrvatskoj privatnopravnoj znanosti⁵⁵. Stoga nisu pretjerane riječi poznatog salzburškog romanista Mayer-Maly-a koji je, govoreći jednom prilikom o pravnoj naobrazbi austrijsko-hrvatskog pravnog filozofa René Marčića (1919-1972), istaknuo: „Sveučilišna naobrazba u Zagrebu stajala je odista u znaku humanističke tradicije. U Zagrebu je pozicija nastave rimskog prava ostala još jača nego u Beču. Marčić je cijeloga svog života poznavao primarne izvore rimskog prava bolje nego mnogi romanisti“⁵⁶.

Nakon drugog svjetskog rata, nastava rimskog prava na zagrebačkom pravnom fakultetu u određenoj je mjeri reducirana, u prvom redu iz ideologijskih razloga. Rimsko pravo ostalo je obligatorni predmet na prvoj godini studija, no pandektno pravo u cijelosti je eliminirano iz studijskog programa. Zahvaljujući ponajviše naporima i znanstvenoj kvaliteti Marijana Horvata (1903-1967), inače neprijeporno najvećeg imena hrvatske romanistike⁵⁷, katedra rimskog prava uspjela se održati i u kadšto nesklonom političkom okružju⁵⁸. Nakon osamostaljenja Hrvatske, u studijskom programu Pravnog fakulteta u Zagrebu zadržan je glede

54 - O ustroju i izvedbi nastave romanističke nastave u tom razdoblju u Habsburškoj monarhiji, v. detaljno Lautner, *Pandektenvorlesungen und pandektenartige Lehrveranstaltungen an den österreichischen Rechtsfakultäten*, in: *Österreichische Akademie der Wissenschaften. Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse*, 113, Wien 1976, 260 sqq.

55 - v. Horvat, *Lo studio del diritto romano nella Università Jugoslava*, in: *Atti del congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto di Verona*, vol. II, Milano 1951, 481 sqq; Apostolova-Maršavelski, op. cit., 83 sqq.

56 - Cit. Mayer-Maly, *Der Rechtsdenker Marcic*, in: Fischer/Jakob/Mock/Schreiner, *Dimensionen des Rechts, Gedächtnisschrift für René Marcic*, Berlin 1974, 196: "Die Universitätsausbildung in Zagreb stand erst recht im Zeichen humanistischer Tradition. In Zagreb war die Position des Unterrichts im römischen Recht noch stärker geblieben als in Wien. Marcic kannte die Primärquellen des römischen Rechts sein ganzes Leben lang besser als mancher Romanist".

57 - O znanstvenoj relevantnosti Horvatova opusa možda ponajbolje svjedoči činjenica da eminentni priručnici rimske pravne povijesti (Wieacker), rimskog privatnog prava (Kaser) te rimskog građanskog procesa (Kaser/Hackl) u bilješkama navode u inozemstvu objavljene Horvatove radove; v. npr. Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte, Erster Abschnitt*, München 1988, 273, n. 27; Kaser, *Das römische Privatrecht, Erster Abschnitt*, München 1971, 210, n. 4; Kaser/Hackl, *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1996, 31, n. 36.

58 - v. Radović, *Uz novo izdanje* (1998), in: Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb 1998, 460.

položaja nastave rimskog prava *status quo*, jednako kao i nakon najnovije reforme pravnog studija potaknutog tzv. bolonjskim procesom harmonizacije europskih sustava visokog obrazovanja. Tako se danas kolegij "Rimsko privatnog pravo" predaje kao obligatoran na prvoj godini studija i predmet je zasebnog ispita. Rečeno vrijedi i za položaj rimskog prava na novijim hrvatskim pravnim fakultetima (Split, Rijeka, Osijek), osnovanim u šezdesetim i sedamdesetim godinama. Tome valja pridodati da se u okviru najnovije reforme, barem na središnjem hrvatskom pravnom fakultetu, otvorila mogućnost za intenzivnije uključivanje romanističkih kolegija kao obveznih predmeta u poslijediplomske doktorske studije. Ti kolegiji usmjereni su prije svega na detaljno sistematsko-dogmatsko izlaganje o najvažnijim institutima rimskog privatnog prava uz istovremenu komparaciju s odgovarajućim odredbama najvažnijih europskih građanskih kodifikacija, odnosno, produbljeni studij razvitka teorijskih osnova i temeljnih načela privatnog prava zajedničkih svim kontinentalnim europskim sustavima na osnovi općeg prava (*ius commune*), s ciljem kritičkog preispitivanja rješenja sadržanih u pozitivnim građanskopravnim sustavima.

U tom kontekstu, zaključno valja istaknuti da sveučilišno obrazovanje u rimskom pravu u Hrvatskoj - za razliku od nekih drugih sredina⁵⁹ - nikada nije pretvoreno u puko historijski studij. *Mos italicus* i *mos gallicus* ostali su u našoj sredini čvrsto združeni, pružajući studentima neodmjenjivi dogmatski temelj za produbljeno proučavanje privatnog prava. Zahvaljujući navedenoj činjenici, treba očekivati da će u nas romanistička nastava i nadalje zadržati svoj postojeći položaj, uvodeći buduće studente u temeljne pravne vrijednosti, pojmove i institute europske privatnopravne tradicije i iznova nastajućeg europskog privatnog prava⁶⁰.

* * *

59 - Uvjerljivo i utemeljenu kritiku nastave obrade rimskog prava kao puke pravnopovijesne materije - s različitim aspektata - pružili su u novije vrijeme npr. Catalano, (Diritto romano attuale, sistemi giuridici e diritto latinoamericano, in: Studia in honorem Elemér Polay. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, Tomus XXXIII, Fasc. 8, Szeged 1985, 167 sqq.) te Zwolve (Teaching Roman Law in the Netherlands, Zeitschrift für Europäisches Privatrecht, 4 (1997), 393 sqq); cf. i Zimmermann, Heutiges Recht, Römisches Recht und heutiges Römisches Recht: Die Geschichte einer Emanzipation durch "Auseinanderdenken", in: Zimmermann/Knütel/Meincke (ed.), Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik, Heidelberg 1999, 1 sqq.

60 - Cf. npr.: Sturm, Droit romain et identité européenne, in: Droit romain et identité européenne, RIDA. Supplément au tome XLI (1994), 147 sqq.; Zwolve, op.cit., 403 sq.; Adamo, Diritto privato romano: un osservatorio sull'Europa, Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica. Tomus XVI (1999) 3 sqq.; Wacke, Zur gegenwärtigen Lage der Romanistik in Europa, Orbis Iuris Romani 6 (2000) 203 sqq.; Zimmermann, Europa und das römische Recht, Archiv für die civilistische Praxis 202 (2002) 243 sqq.

Prethodna raščlamba imala je za cilj prikazati ulogu i značenje rimskog prava u hrvatskom kontekstu. U osnovnim crtama težili smo rasvijetliti utjecaje rimske pravne tradicije u hrvatskoj pravnoj prošlosti, njenu normativnu prisutnost u suvremenom hrvatskom pravnom sustavu te položaj studija rimskog prava u okvirima našeg sveučilišnog pravnog obrazovanja. Hrvatska danas iznova teži postati dijelom Europe, a njena nepobitna pripadnost krugu zemalja koje su dionici rimske pravne kulture te svjesno buduće građenje sveukupnog pravnog života na tom tradicijskom temelju, uvelike joj mogu pomoći pri ostvarenju navedene težnje.